

NATALIA SIENKO
Wrocław
ORCID 0000-0002-3111-0080

BUŁGARIA, CZECHY, MOŁDAWIA

POLITYKA KULTURALNA PAŃSTW EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ W TEORII I PRAKTYCE

WPROWADZENIE

Fenomen ukształtowania geopolitycznej przestrzeni Europy Środkowo-Wschodniej polega na powstaniu trzech kręgów kulturowo-cywilizacyjnych, charakteryzujących się zróżnicowaną strukturą językową, etniczną i religijną. Obok wyróżniającego się wysokim wskaźnikiem kooperacyjnym pierwszym kręgiem położonym w Europie Środkowej (z Polską, Czechami, Słowacją czy Węgrami na czele), wykształcił się również krąg zajmujący południowy jej obszar (Rumunia, Bułgaria oraz Macedonia Północna). Część wschodnioeuropejska objęła natomiast zakorzenione w prawosławnej wierze Ukrainę, Białoruś i Mołdawię. Pluralistyczna „rzeczywistość”, w której znalazły się wszystkie państwa Europy Środkowo-Wschodniej doprowadziła zatem do wypracowania własnej percepcji w zakresie ochrony kultury i tożsamości narodowej¹.

Niniejsza publikacja stanowi próbę porównania na pozór różnych państw: Republiki Czeskiej – członka Unii Europejskiej, mającego stanowić wzór respektowania międzynarodowych standardów praw człowieka, a także jednego z najbardziej uprzemysłowionych krajów Europy Środkowej; Bułgarii – która od czasu wejścia w struktury unijne stopniowo wzmacnia solidarność członkowską i harmonizuje politykę migracyjną – oraz borykającej się z wieloma problemami społeczno-gospodarczymi Mołdawią, której w opublikowanym w 2018 r. raporcie Europejskiej Komisji przeciw Rasizmowi i Nietolerancji zarzuca się dyskryminację nie tylko na tle rasowym, ale także etnicznym, narodowym czy religijnym². Zasadność zestawienia tych krajów w niniejszym artykule ma po pierwsze związek z ich wielokulturową przeszłością, po drugie z aktualnością omawianych zagadnień. Nasilające się w Czeskiej Republice czy Bułgarii skutki kryzysu migracyjnego, postrzeganego jako zagrożenie dla stabilności i rozwoju państw spowodowały, że współczesna debata publiczna koncentruje się raczej na sposobach przeciwdziałania niekontrolowanej migracji niż dostrzeganiu jej zalet. Z drugiej jednak

¹ J. Z. Winnicki, *Europa Środkowa czy Europa Środkowo-Wschodnia? Europejskie kręgi cywilizacyjne*, „Wschodnioznawstwo” nr 11, 2017, s. 11-13.

² *ECRI report on the Republic of Moldova (fifth monitoring cycle)*, <https://rm.coe.int/fifth-report-on-the-republic-of-moldova/16808de7d7>, <https://rm.coe.int/fifth-report-on-the-republic-of-moldova/16808de7d7> (16.10.2019).

strony w obecnej specyfice kulturowej Mołdawii także na próżno szukać przysłowio-
wego „tygla”, opartego na społecznej konsolidacji wszystkich grup etnicznych.

Artykuł porusza zatem ważne poznawczo zagadnienia dotyczące sposobu ochro-
ny tożsamości, procesów integracji, prowadzonej polityki kulturowej oraz wszelkich
wyzwań dla międzykulturowego dialogu na terenie trzech kręgów Europy Środkowo-
-Wschodniej.

EUROPA ŚRODKOWO-WSCHODNIA – KONCEPCJA KRĘGÓW KULTUROWO-CYWILIZACYJNYCH

Toczona w literaturze przedmiotu debata na temat zasadności wykorzystywania
terminu Europa Środkowo-Wschodnia wynika przede wszystkim z trudności okre-
ślenia jednolitych granic, które pomogłyby stworzyć model kulturowo-cywilizacyjnej
koegzystencji, w jakim przyszło funkcjonować poszczególnym jednostkom politycz-
nym³. Analiza geopolityczna pozostaje o tyle utrudniona, iż historycznie doświadczane
wstrząsy kontynentu europejskiego umożliwiły zdefiniowanie różnych jego części:
Europy Zachodniej (części germańsko-romańskiej i Skandynawii), Środkowej (na
czele z Rzeczpospolitą Obojga Narodów) i Wschodniej (obszaru Wielkiego Księstwa
Moskiewskiego)⁴. Terytoria Europy Środkowej, stanowiącej bufor między Wschodem
a Zachodem, stały się przedmiotem walki dwóch supermocarstw, co znalazło odzwier-
ciedlenie z jednej strony w XX-wiecznych niemieckich projektach imperialistycznych,
z drugiej strony idei jedności wspólnoty słowiańskiej. O koncepcji stworzenia euroazja-
tyckiego imperium wspominał także w 1904 r. Halford John Mackinder twierdząc, iż
kto rządzi Euroazją (wyspą świata), rządzi całym światem, a predystynowani do tego
byli (w myśl Mackindera) Rosjanie⁵. Jednak w XX w. szczególną popularność zyska-
ła wielkoniemiecka terminologia określająca państwa, mające funkcjonować pod nie-
miecką egidą: *Mittleuropa*⁶, *Zwischeneuropa*⁷ oraz *Ostmitteleuropa*⁸.

³ M. Hristova, *Les pays d'Europe centrale et orientale (PECO). Les comprendre, y negocier, y travailler, y vivre*, Broché, Afnor Éditions, 2015, s. 5-12; P. Prokš, *Mittleuropa – Zwischeneuropa*”. *Niemieckie koncepcje Europy Środkowej w czasie Wielkiej Wojny w latach 1914-1918*, „Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne” t. XXIV, 2016, s. 77-83, doi 10.4467/2543733XSSB.16.006.6248.

⁴ J.Z. Winnicki, *op.cit.*, s. 13-14.

⁵ N. Sienko, *Uwarunkowania geograficzne i doświadczenia historyczne w świetle współczesnej polityki Federacji Rosyjskiej*, w: M. Debita, A. Adamczyk, (red.), *Polska, Europa, Świat: wczoraj i dziś*, Poznań 2017, s. 157.

⁶ Ideę *Mittleurop*y stworzył niemiecki polityk i proboszcz jednej z protestanckich parafii – Friedrich Naumann, opisując w 1915 r. konieczność osiągnięcia przez Niemcy światowego przywództwa, co zostałyby zrealizowane w momencie podporządkowania nie tylko Austro-Węgier, lecz m.in. Belgii, Holandii, Francji, Hiszpanii, Włoch, Skandynawii, krajów bałkańskich czy Turcji. Należy jednak pamiętać, iż w zamyśle Naumanna zwierzchnictwo Niemiec powinno pozostawić państwom narodowym względną swobodę konstytucyjną oraz wolność religijną. J.P. Arnanson, *Central Europe: visions, models and presuppositions*, w: J.P. Arnason, P. Hlaváček, S. Troebst et al., (red.), *Mittleuropa? Zwischen Realität, Chimäre und Konzept*, Praha 2015, s. 134-137.

⁷ Za *Zwischeneuropę* uznano państwa powstałe po I wojnie światowej, jak Polskę, Czechosłowację, Litwę, Łotwę, Estonię.

⁸ O ile pojęcie *Mittleuropa* (Europa Środkowa) funkcjonowało jak już wspomniano w kontekście geograficznego oddzielenia Niemiec od Rosji, zanim Friedrich Naumann postanowił przedstawić myśl

W związku z tym w latach 20. i 30. XX w. podjęto międzynarodową debatę nad koniecznością postrzegania obszaru (zamieszkałego w dużej mierze przez Słowian) jako terytorium wyróżniającego się specyficznym pierwiastkiem historycznym, politycznym bądź kulturowym, na co wpływ w przeszłości miały mieć m.in. granice Imperium Romanum, funkcjonowanie Kościoła katolickiego i prawosławnego, istnienie Cesarstwa Austro-Węgierskiego czy wspomniany już wielowiekowy imperializm niemieckiego i rosyjskiego hegemonu⁹. Naukowa polemika m.in. polskich historyków: Oskara Haleckiego i Marcelego Handelsmana, jak Czechosłowaków: Jaroslava Bidlo oraz Josefa Pfitznera, a także Niemców: Otto Hoetzscha czy Jürgena Osterhammela, skutkowałą stworzeniem koncepcji „historycznego mezoregionu”, zgodnie z którą części europejskiego kontynentu stanowią wykraczające poza granice jednego państwa regiony: Europę Zachodnią, Europę Środkową, Europę Wschodnią, Europę Południową czy Europę Południowo-Wschodnią, a wśród nich również poddawana przez badaczy szczegółowej eksplikacji – Europę Środkowo-Wschodnią. Geneza powstania wspomnianych obszarów wynika nie tylko z ich „wysokiego stopnia historycznego upolitycznienia”, lecz stanowi także (jak twierdził Jürgen Osterhammel) wyraz istnienia swoistego „modelu przestrzeni kulturowych”¹⁰.

Wobec tego przyjęcie powyższego rozumowania zarówno w naukach o polityce, jak i kulturze uprawnia – zdaniem Stefana Troebsta – do wykorzystania metody ponadnarodowego porównania z potencjałem teorii średniego zasięgu – wyróżnienia zjawisk odpowiadających danemu obszarowi. Jednak dalej w rozważaniach Troebsta warto zwrócić uwagę, iż kiedy analiza danego „historycznego mezoregionu” wymaga poznania specyfiki innego, sama Europa Środkowo-Wschodnia nie może być traktowana jako jeden, posiadający indywidualne cechy klastery. Oznacza to zatem, iż dana kombinacja cech, o których wspomina Stefan Troebst nie identyfikuje jedności wspólnoty państw położonych w regionie, co zostało szczególnie uwidocznione w wyniku przewyciężenia komunistycznych reżimów w latach 90.¹¹ W związku z tym niełatwe byłoby odnalezienie historycznych powiązań między państwami w wysokim stopniu zróżnicowanymi pod względem prowadzonej polityki (zarówno zewnętrznej, jak i wewnętrznej, w tym także etnicznej), uprzemysłowienia, rozwiązań instytucjonalnych bądź możliwości czy chęci przeciwdziałania zagrożeniom dialogu międzykulturowego. Tym samym utrudnione ukazanie punktów wspólnych dla Polski, Czech, Słowacji, Węgier, państw bałtyckich, Bałkanów czy krajów wpisujących

„politycznego zjednoczenia” ziem, to określenie *Ostmitteleuropa*, czyli Europa Środkowo-Wschodnia stanowiło terminologiczne *novum* określające państwa położone między Bałtykiem a Morzem Czarnym, które stały się celem *Ostforschung* – niemieckiej ekspansji politycznej w Europie Środkowej oraz Wschodniej. J.F. Weber, *Mitteleuropa/Central Europe – fact or political hallucination? A German geographer's viewpoint*, w: V. Šakić, L.K., (red.), *Lipovčan European integration in the 21st Century*, Zagreb 2001, s. 101; E. Mühle, *Uwagi o ograniczonej przydatności pojęcia „Europa Środkowo-Wschodnia” („Ostmitteleuropa”) w badaniach mediewistycznych*, „Kwartalnik Historyczny” 2013, r. CXX, nr 4, s. 867.

⁹ M. Hristova, *op.cit.*, s. 10.

¹⁰ S. Troebst, „*Historical meso-region*”: a concept in cultural studies and historiography, w: *European History Online (EGO)*, <http://www.ieg-ego.eu/troebsts-2010-en> (7.01.2019).

¹¹ *Ibidem*.

się we wschodnią, bizantyjsko-ruską tradycję, stanowi powód toczony w literaturze przedmiotu debaty na temat zasadności terminu Europa Środkowo-Wschodnia (nie można jednak stwierdzić, iż takie punkty nie istnieją).

Z punktu widzenia badacza prościej byłoby uznać historycznie przyjęty podział Europy Środkowej i funkcjonowanie obok niej Europy Wschodniej, jednak nie oznacza to, iż błędne będzie potraktowanie konstruktu Europy Środkowo-Wschodniej jako „wspólnoty terytorialno-kulturowej”. Wobec ścieżki geopolitycznego rozwoju państw, jako obszar geograficzny czy jako styk huntingtonowskiej klasyfikacji, w tym wypadku trzech cywilizacji (zachodniej, prawosławnej i islamskiej) autorka na podstawie koncepcji „historycznych mezoregionów” oraz za Zdzisławem J. Winnickim przyjmuje istnienie układu opartego na koncepcji kręgów kulturowo-cywilizacyjnych¹².

Tabela 1

Kręgi kulturowo-cywilizacyjne Europy Środkowo-Wschodniej

	Krąg I (Europa Środkowa)	Krąg II (południowa część Europy Środkowej)	Krąg III (Europa Wschodnia)
Państwa	Republika Czeska, Polska, Węgry, Słowacja, Litwa, Łotwa, Estonia, Chorwacja ¹³ , Słowenia	Rumunia, Bułgaria, Macedonia, Serbia, Czarnogóra	Ukraina, Białoruś, Mołdawia
Kryterium kulturowe	łacińska cywilizacja zachodnia	kultura prawosławna i postprawosławna ośrodka konstantynopolskiego	kultura prawosławna i postprawosławna ośrodka moskiewskiego
Cechy charakterystyczne	Niższy wskaźnik ubóstwa	Dość wysoki/wysoki wskaźnik ubóstwa	Dość wysoki/wysoki wskaźnik ubóstwa
	Niższy poziom emigracji zarobkowej	Wysoki poziom emigracji zarobkowej	Wysoki poziom emigracji zarobkowej
	Brak problemów bądź niewielkie problemy w kształtowaniu świadomości narodowej	Problemy w kształtowaniu świadomości narodowej	Problemy w kształtowaniu świadomości narodowej
	Niskie przejawy dyskryminacji	Dość silne przejawy dyskryminacji	Dość silne bądź silne przejawy dyskryminacji
	Wysoki bądź średni poziom społecznej konsolidacji	Średni bądź niewielki poziom społecznej konsolidacji	Brak bądź niewielki poziom społecznej konsolidacji
	Wysoki poziom respektowania standardów praw człowieka i obywatela	Średni poziom respektowania standardów praw człowieka i obywatela	Niski poziom respektowania standardów praw człowieka i obywatela

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: J. Z. Winnicki, *op. cit.*, s. 17-20.

¹² J.Z. Winnicki, *op. cit.*, s. 17-20.

¹³ Położona na styku Europy Środkowej i Europy Południowej Chorwacja wpisuje się cywilizacyjnie w krąg I.

Funkcjonujące w ramach niniejszych kręgów Bułgaria, Czechy i Mołdawia podobnie jak państwa Europy Środkowo-Wschodniej zostały geopolitycznie i historycznie uwikłane w specyfikę kontekstową, również w sferze zarządzania kulturą. Wobec tego polityka kulturalna, rozumiana jako działalność instytucji publicznych i innych podmiotów oddziałujących na potrzeby kulturalne społeczeństwa, jest formowana przy uwzględnieniu indywidualnych, właściwych dla danego gruntu „założeń teoretycznych, światopoglądowych i celów ideologiczno-politycznych”¹⁴. Wśród tych założeń można wyróżnić m.in. poziom interwencjonizmu państwowego – centralistyczny czy decentralistyczny model polityki kulturalnej, który nie zawsze koreluje z praktyką działalności kulturalnej (istotą dbałości o dziedzictwo)¹⁵; podobnie jak wspomniane przez A. Leśniewskiego przekonania o ochronie praw człowieka, przesłanki religijne oraz inne czynniki „antropologiczno-filozoficzne”¹⁶. Zasadnicze pytanie dotyczy zatem ewentualnej bliskości interesów kulturowych w obrębie trzech odmiennych kręgów kulturowo-cywilizacyjnych – sposobu budowy infrastruktury kulturalnej, ochrony tożsamości narodowej, tworzenia warunków sprzyjających tolerancji czy międzykulturowemu dialogu.

POLITYKA KULTURALNA CZECH, BUŁGARII, MOŁDAWII

Republika Czeska

Pierwszym rozwiązaniem, które odróżnia Republikę Czeską od Bułgarii i Mołdawii (a także od Polski) jest fakt oparcia prawnej podstawy ochrony dziedzictwa kulturowego państwa na konstytucyjnym zapisie, iż „My, Obywatele Republiki Czeskiej w Czechach, na Morawach i na Śląsku, w dobie odnowy samodzielnego państwa czeskiego [jesteśmy] zdecydowani wspólnie strzec i rozwijać odziedziczone naturalne i kulturalne, materialne i duchowe bogactwo”¹⁷. W ustawach zasadniczych Bułgarii oraz Mołdawii obowiązek ochrony, rozwoju i zapewniania gwarancji wyrażania tożsamości narodowej czy etnicznej przyznano państwu¹⁸. Obywatelska powinność czeskiego społeczeństwa została ugruntowana w kraju, który stosunkowo szybko w tej części Europy osiągnął wysoki poziom industrializacji, sprzyjający także aktywności kulturalnej – rozwojowi czeskiej muzyki, literatury, sztuki oraz symboliki¹⁹. Wymarcie dynastii Przemysłidów ułatwiło jednak Cesarstwu Niemieckiemu przejście

¹⁴ A. Leśniewski, *Modele polityki kulturalnej państwa polskiego 1944-2015*, Poznań 2017, s. 4-5.

¹⁵ Przykładem państwa, które przyjęło zmonopolizowany (centralistyczny) model polityki kulturalnej pozostaje współczesna Francja, jednakże sposób, w jaki wdraża się, nadzoruje czy wspiera proces kulturowy jest odmienny od systemu zarządzania kulturą w dawnych krajach socjalistycznych.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ústavní zákon č. 1/1993 Sb. Ústava České republiky*.

¹⁸ *Конституцията на Република България*, ДВ, бр. 56 от 13.07.1991 г.; *Конституция Републики Молдова от 29.07.1994. ЗП185-ХVI от 29.06.06*, MO106-111/14.07.06 стр.502.

¹⁹ Ze średniowiecza wywodzi się symbol lwa czeskiego, będący oznaką podległości Czeskiej Koronie.

rozległych czeskich terytoriów, a dalsza kolonizacja niemiecka, panowanie dynastii Habsburgów czy powstanie Monarchii Austro-Węgierskiej skutkowało wielowiekową germanizacją i sprzyjało narastającemu czesko-niemieckiemu bilingwizmowi, a z czasem skutecznemu wypieraniu języka czeskiego ze sfery publicznej. Odpowiedzialni za odbudowę i rozwój rodzimego narzędzia komunikacji byli i w dalszym ciągu pozostają obywatele utożsamiający się z czeskim dziedzictwem²⁰.

Czeską ideę odrodzenia narodowego (*národní obrození*), rozpoczętą pod koniec XVIII w. powiązano z koniecznością promowania edukacji patriotycznej w szkołach, rozumianej jako nauczanie o czeskiej kulturze i języku. Zarządzanie ochroną dziedzictwa kulturowego w 1918 r. oparto zaś na działalności Ministerstwa Edukacji i Oświecenia Narodowego, które po kilkukrotnych przeobrażeniach jako część Ministerstwa Kultury zostało mianowane Ministerstwem Szkolnictwa i Edukacji (obecnie Ministerstwo Szkolnictwa, Młodzieży i Sportu). W okresie międzywojennym działania władz w zakresie dbałości o sferę kultury Pierwszej Republiki Czechosłowackiej skoncentrowane zostały wyłącznie na rozwoju kształcenia obywatelskiego, m.in. na funkcjonowaniu bibliotek gminnych czy możliwości uczestnictwa w kursach, mających prowadzić do zaszczepienia czechosłowackiego poczucia przynależności narodowej²¹.

Po zakończeniu II wojny światowej w Czechosłowacji, chcąc uwolnić się od protektoratu III Rzeszy wprowadzono reżim komunistyczny, w którym upatrywano szansę na ograniczenie niemieckich wpływów. Początkowo radziecka armia cieszyła się sporym zaufaniem mieszkańców, a Komunistyczna Partia Czechosłowacji w wyborach w 1946 r. stanowiła pierwszą siłę polityczną; jednak w 1968 r. w wyniku masowych strajków żądano polityczno-gospodarczych zmian prowadzących do uniezależnienia od Moskwy. Okres rządów komunistycznych, szczególnie po 1969 r., kiedy nie udało się wywalczyć pełni praw, to czas brutalnych represji m.in. wobec osób reprezentujących różne dziedziny czeskiej sztuki i kultury, jak również nacjonalizacji ośrodków i instytucji kulturalnych²².

Kiedy zatem w 1993 r. zdecydowano się utworzyć dwa państwa: Republikę Czeską oraz Republikę Słowacką, wśród wyzwań prowadzonej polityki kulturalnej zna-

²⁰ Należy również wspomnieć, iż niniejszy zapis konstytucyjny stanowi m.in. pokłosie wojny trzydziestoletniej (1618-1648). Po jej zakończeniu ta część czeskiej szlachty, która przeżyła krwawe wydarzenia opuściła kraj. Jej miejsce zastąpili natomiast obcy arystokraci, nie posługujący się językiem czeskim. Kultura czeskiego narodu pozbawionego wyższej warstwy społecznej (inaczej niż wśród polskiej szlachty) kwitła we wsiach, zamieszkałych przez drobnych przedsiębiorców, rolników oraz intelektualistów, którzy walkę z germanizacją upatrywali w dalszym rozwoju świata sztuki (teatrze, muzyce czy architekturze). Z. Grotowski, J. Hanusz, *Od Przemysława do Masaryka. (Rys historyczny). Czechy mocarstwowe – odrodzenie narodowe – Republika Czechosłowacka*, Kraków 1928, s. 29-31; A. Ort, *Češi a Evropa*, Praha 2008, s. 96-97.

²¹ Czesi (wbrew słowackiej części mieszkańców) powstanie Czechosłowacji okrzyknęli symbolicznym powrotem do fundamentów średniowiecznego państwa. P. Petrová, *Country profile. Czech Republic, Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe*, s. 2-3, https://www.culturalpolicies.net/download/czechia_092015.pdf (20.01.2019).

²² J. Rychlík, *Polska i Czechosłowacja przed rokiem 1969 r.*, w: Ł. Kamiński, (red.), *Wokół Praskiej Wiosny. Polska i Czechosłowacja w 1968 roku*, t. 19, Warszawa 2004, s. 18-23.

laźła się potrzeba ograniczenia masowej prywatyzacji, czego dokonano po przyjęciu ustawy o fundacjach i funduszach fundacyjnych, mających służyć ogólnemu pożytkowi publicznemu m.in. poprzez ochronę dóbr kultury i wartości duchowych, nabywanie bądź konserwację zabytków czy promocję czeskiej kultury poza granicami²³. W wyniku reform sektora publicznego powołano do życia gminy sprawujące kontrolę nad częścią instytucji kulturalnych²⁴ oraz regiony, którym powierzono m.in. wartości majątkowe bibliotek, teatrów i muzeów²⁵.

O ile status Czechosłowacji jako jednego z państw założycielskich UNESCO²⁶ sprawił, iż w 1993 r. Republika Czeska utrzymała możliwość dalszej współpracy, to przystąpienie do struktur Unii Europejskiej było dopuszczalne wyłącznie po dostosowaniu krajowego ustawodawstwa do unijnych regulacji. Oprócz konstytucyjnych i ustawowych gwarancji praw człowieka i obywatela, Republika Czeska przed 1 maja 2004 r. wdrożyła wiele strategicznych dokumentów w zakresie prowadzonej polityki kulturalnej²⁷, w których przedstawiono ochronę dziedzictwa kulturowego jako narodowego potencjału oraz wykazano konieczność systematycznych inwestycji wspomagających uczestnictwo Czech w europejskiej przestrzeni kulturalnej²⁸.

Współczesna Republika Czeska to (zgodnie z trzecią wydaną po 1993 r. Państwową Polityką Kulturalną na lata 2015-2020 z perspektywą do 2025 r.) państwo traktujące płaszczyznę zarządzania ochroną dziedzictwa kulturowego jako istotny element funkcjonowania kraju, wzmacniający gospodarkę narodową. W tym dokumencie rząd Bohuslava Sobotki przewidział zwiększenie budżetu Ministerstwa Kultury, co owocuje wzrostem wydatków, osiągających 1% środków budżetu państwa²⁹. W kraju prężnie działają Czeskie Centrum Filmowe, Instytut Sztuki i Teatru, czy Związek Czeskich Fotografów, którym bodźców do aktywności dostarczają zarówno dotacje państwowe, jak środki przekazywane Republice Czeskiej w ra-

²³ *Zákon č. 227/1997 Sb. Zákon o nadacích a nadačních fonděch ao změně a doplnění některých souvisejících zákonů (zákon o nadacích a nadačních fonděch).*

²⁴ *Zákon č. 128/2000 Sb. Zákon o obcích (obecní zřízení).*

²⁵ *Zákon č. 290/2002 Sb. Zákon o přechodu některých dalších věcí, práv a závazků České republiky na kraje a obce, občanská sdružení působící v oblasti tělovýchovy a sportu ao souvisejících změnách ao změně zákona č. 157/2000 Sb., o přechodu některých věcí, práv a závazků z majetku České republiky, ve znění zákona č. 10/2001 Sb., a zákona č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, ve znění pozdějších předpisů.*

²⁶ Współpraca z UNESCO stworzyła dla Republiki Czeskiej szansę wykorzystania listy światowego dziedzictwa dla podniesienia atrakcyjności turystycznej państwa, w szczególności kilkunastu czeskich obiektów, jak centrum Pragi czy miasteczka Český Krumlov oraz zwiększenia popularności tradycji i zwyczajów wpisujących się w niematerialne dziedzictwo kulturowe: sokolnictwa, tańców ludowych czy od 2016 r. lalkarstwa. *Seznam nemateriálních statků tradiční lidové kultury České republiky*, <https://www.mkcr.cz/seznam-nematerialnich-statku-tradicioni-lidove-kultury-ceske-republiky-299.html> (20.01.2019).

²⁷ Jednym z przejawów zachodzących zmian było podpisanie w 2000 r., a ratyfikowanie w 2007 r. Europejskiej Karty języków regionalnych i mniejszościowych, dzięki której w Republice Czeskiej gwarantowano ochronę j. słowackiego, polskiego, niemieckiego, romskiego oraz jidysz. E. Šotolová, *Multikulturní tolerance*, „Pedagogika” 2013, vol.1, s. 2.

²⁸ P. Petrová, *op.cit.*, s. 2-3.

²⁹ *Státní kulturní politika na léta 2015 – 2020 (s výhledem do roku 2025)*, <https://www.mkcr.cz/statni-kulturni-politika-69.html> (20.01.2019).

mach europejskich funduszy strukturalnych i inwestycyjnych, Międzynarodowego Funduszu Wyszehradzkiego oraz zasoby uzyskiwane ze współpracy z wieloma zagranicznymi partnerami. Szczególnie istotne jest podkreślenie, iż afirmacja czeskiej kultury i tożsamości odbywa się dzięki obywatelom systematycznie odwiedzającym teatry, muzea i biblioteki. Rosnąca popularność czeskiej infrastruktury kulturalnej doprowadziła do konieczności zwiększenia liczby dostępnych obiektów, których usługi traktuje się jako formę powszechnej rozrywki. Nie zaskakuje więc fakt, iż 30% czeskich teatrów (odsetek powyżej europejskiej średniej) utrzymuje się wyłącznie ze sprzedaży biletów³⁰.

Republika Bułgarii

Zupełnie inny jest obraz polityki kulturalnej w Republice Bułgarii. Na współczesne dziedzictwo państwa, jego różnorodność i unikalność, wpłynęła historyczna obecność zarówno plemion trackich, słowiańskich i bułgarskich, aktywność Bizancjum, osmańska dominacja, komunistyczna przeszłość, zależność kulturowa od Rosji, jak również realizacja tureckich interesów na Bałkanach. Podobnie jak w Czechosłowacji, sowiecki reżim stopniowo od 1944 r. podporządkowywał bułgarski przemysł kulturalny głoszonej ideologii. Już w 1948 r. po powołaniu do życia Komitetu Nauki, Sztuki i Kultury, Bułgarska Partia Komunistyczna w pełni kontrolowała wszelkie instytucje odpowiedzialne za dbałość o wartości kulturowe. Wszyscy Ci, którzy nie poddali się politycznej propagandzie zostali skazani na roboty bądź śmierć w utworzonych na wzór gułagu obozach pracy³¹. Jednak na gruncie bułgarskim model państwowej centralizacji w sferze zarządzania dziedzictwem kulturowym (w przeciwieństwie do Republiki Czeskiej dokonującej sprawnego procesu denacjonalizacji) nie został całkowicie odrzucony również po upadku ZSRR, m.in. ze względu na zwycięstwo w wyborach parlamentarnych w 1990 r. Bułgarskiej Partii Socjalistycznej. Protekcjonizm kulturowy stanowiący immanentną cechę bułgarskiego zarządzania ochroną dziedzictwa, jak również różnego rodzaju problemy społeczno-gospodarcze sprawiły, iż konieczność stworzenia kompleksowego modelu polityki kulturalnej została przez poszczególne szczeble administracji całkowicie zbagatelizowana, nie stanowiąc tym samym impulsu do rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, podejmującego szersze wysiłki na rzecz zabezpieczenia dziedzictwa narodowego³².

Skutecznym bodźcem transformacji okazały się jednak bułgarskie starania o członkostwo od 1993 r. i oficjalne przystąpienie do UE w styczniu 2007 r., co wymagało dostosowania bułgarskiego prawodawstwa do unijnych wytycznych. W związku z tym w 1999 r. zdecydowano się zastąpić obowiązującą ustawę o kulturze i me-

³⁰ P. Petrová, *op.cit.*, s. 4-59.

³¹ J. Martinek, *Bulharsko. Stručná historie států*, Praha 2009, s. 85-86.

³² И. Бокова, В. Ганева-Райчева, *Культурното разнообразие на България*, София 2012, s. 34-40; В. Tomova, D. Andreeva, *Country profile. Bulgaria, Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe*, s. 2, https://www.culturalpolicies.net/down/bulgaria_ol_122011.pdf (10.02.2019).

diach z 1967 r.³³, ustawą o ochronie i rozwoju kultury, określającą podstawowe zasady polityki kulturalnej oraz nadającą Ministerstwu Kultury prawo do ich wdrażania³⁴. W 2009 r. przyjęto również ustawę o dziedzictwie kulturowym, gwarantującą dostęp wszystkim obywateli do dziedzictwa materialnego i niematerialnego oraz uznającą zarówno publiczne, jak i prywatne prawo własności dóbr kultury³⁵.

Współczesna popularyzacja bułgarskiej kultury i sztuki jest możliwa m.in. dzięki międzynarodowej współpracy w ramach UNESCO³⁶, wymianie kulturalnej, aktywnej działalności Ministerstwa Kultury oraz Ministerstwa Spraw Zagranicznych, bułgarskich instytutów kultury³⁷, promujących państwo poza granicami kraju w ramach umów dwustronnych, jak również umiejętności pozyskiwania pomocy finansowej, chociażby grantów unijnych MEDIA, wspierających branżę audiowizualną³⁸. Niemniej główne wyzwanie w realizacji założeń bułgarskiej polityki kulturalnej stanowią w dalszym ciągu ograniczone środki przeznaczane na konserwację i restaurację architektury, jak i potrzeba dalszego rozwoju dialogu kulturowego bądź promowania różnorodności. W październiku 2018 r. Boił Banow, bułgarski minister kultury ogłosił przewidziany od stycznia 2019 r. wzrost rządowych dotacji, przeznaczonych na wsparcie muzeów, galerii sztuki czy bibliotek, lecz kwota dodatkowych 19 mln lewa zdaje się nie rozwiązywać całkowicie problemu długotrwałego zaniedbania środowiska kulturowego – polegającego zdaniem Alexandra Kiosseva – na dofinansowaniu do tej pory projektów wyłącznie „gloryfikujących Bułgarię” (np. wystawy w Luwrze, gdzie w 2015 r. Bułgaria przekazała trackie odkrycia archeologiczne), niż dbałości o wszelkie instytucjonalne podstawy systemu. Zapomnianym fundamentem, w opinii Kiosseva, pozostają w dalszym ciągu obywatele. Potencjał państwa stanowi więc dogodne warunki do rozwoju społeczeństwa, znającego własną kulturę i historię, czytającego bułgarską literaturę, związanego z dziedzictwem architektonicznym, czy zaangażowanego w rozwój państwa. Podstawę systemu polityki kulturalnej tworzyć powinny instytucje odpowiedzialne za rozwój świadomości kulturalnej i szkolenie narodowych talentów³⁹.

³³ П. Костадинова, *Управленски модели за опазване и развитие на културното наследство в България*, Международна научна конференция Култура – Памет – Идентичност, 2016, https://www.academia.edu/26220803/Управленски_модели_за_опазване_на_култу (11.02.2019).

³⁴ *Закон а закрила и развитие на културата*, Обн. ДВ. бр.50 от 1 Юни 1999г.

³⁵ *Закон за културното наследство*, Обн. ДВ. бр.19 от 13 Март 2009г.

³⁶ Na liście światowego dziedzictwa UNESCO znajduje się dziesięć obiektów, w tym starożytne miasto Nesebyr oraz wielowiekowe lasy bukowe przyjęte w 2017 r.

³⁷ Jednym z nich jest funkcjonujący od 1952 r. przy ambasadzie Bułgarski Instytut Kultury w Warszawie.

³⁸ B. Tomova, D. Andreeva, *op.cit.*, s. 13-14.

³⁹ А. Кьосев, *До другата трева, до другата България*, „Deutsche Welle” 14.07.2016, <https://www.dw.com/bg/до-другата-трева-до-другата-българия/a-1939715> (3.03.2019); *Над 19 млн. лева увеличение предвижда бюджетът за култура през 2019 г.*, „Dnevnik” 30.10.2018, https://www.dnevnik.bg/kultura/2018/10/30/3336476_nad_19 mln leva_uvelichenie_predvijda_bjudjetut_z/ (12.02.2019).

Interesujący jest jednak fakt, iż pomimo przyznania przed laty odpowiedzialności za ochronę wartości kulturowych wyłącznie państwu, w Bułgarii w coraz większym stopniu dostrzega się aktywizację kulturalną mieszkańców. Z roku na rok rośnie popularność *Czitalishte* (*Читалище*), jednostek prowadzonych przez bułgarskie organizacje pozarządowe, pełniących funkcje bibliotek, domów kultury, miejsc spotkań chórów, organizacji festiwali bądź wystaw. Ze względu na rzetelne źródło wiedzy i inspiracji zarówno wśród młodzieży, jak i starszych, aktywność *Czitalishte* w rozpowszechnianiu niematerialnego dziedzictwa kulturowego w 2017 r. została uwzględniona w rejestrze dobrych praktyk ochronnych *UNESCO*⁴⁰.

Współcześnie dobrym prognostykiem dla polityki kulturalnej była półroczna prezydencja Bułgarii w Radzie UE od stycznia 2018 r., sygnalizująca po pierwsze potrzebę promowania własnych inicjatyw politycznych, ukierunkowanych zarówno na ochronę interesów narodowych, jak i wzmocnienie Bałkanów Zachodnich, po drugie stanowi szansę na kształtowanie wizerunku demokratycznego państwa prawa, współuczestniczącego w procesie integracji europejskiej m.in. poprzez ochronę kulturowej różnorodności.

Republika Mołdawii

Spośród trzech omawianych w niniejszym artykule państw, decentralizacja zarządzania ochroną dziedzictwa kulturowego Republiki Mołdawii w ostateczności nigdy nie nastąpiła. Za jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy można uznać występowanie różnego rodzaju narracji tożsamościowych, uniemożliwiających budowę jednej, skonsolidowanej i ugruntowanej świadomości. Kiedy w przypadku Republiki Czeskiej i Republiki Bułgarii naród tytularny (Czesi czy Bułgarzy) zachował dominującą pozycję, w powstałej 27 sierpnia 1991 r. Republice Mołdawii rozpoczęto walkę o polityczne wpływy, mające stanowić gwarancję supremacji etnicznej. W granicach państwa zamieszkała ludność nazywana Mołdawianami (odwołująca się do dziedzictwa Besarabii, poddawana przez lata sowieckiej teorii mołdawianizmu, opartej na podkreślaniu historycznego istnienia mołdawskiej narodowości), jednak określająca siebie Rumuniami (tzw. unioniści) – przekonana o etniczno-językowej manipulacji dokonanej szczególnie w trakcie istnienia Mołdawskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej i etnicznym pokrewieństwie Mołdawian/Rumunów oraz konieczności powrotu do konsolidacji granic historycznej „Wielkiej Rumunii”. Oprócz sporu dotyczącego pochodzenia narodu tytularnego, konflikt etniczno-polityczny narastał również w związku z zasiedleniem południowego obszaru Mołdawii przez Gagauzów⁴¹,

⁴⁰ *Bulgarian Chitalishte (Community Cultural Centre): practical experience in safeguarding the vitality of the Intangible Cultural Heritage*, <https://ich.unesco.org/en/BSP/bulgarian-chitalishte-community-cultural-centre-practical-experience-in-safeguarding-the-vitality-of-the-intangible-cultural-heritage-00969> (15.02.2019).

⁴¹ Prawosławna grupa etniczna, która osiedliła się w historycznej Besarabii, posługująca się językiem gagauskim (rodzina języków tureckich), w coraz większym stopniu wypieranym przez język rosyjski.

sprzeciwiających się zjednoczeniu z Rumunią. 23 grudnia 1994 r. Gagauzi uzyskali zgodę Kiszyniowa na utworzenie Terytorium Autonomicznego Gagauzji (*Gagauz Yeri*), pozostającego jednak (w przeciwieństwie do Naddniestrza) pod kontrolą rządu w Kiszyniowie⁴².

Drugi powód, dla którego sposób prowadzenia państwowej polityki kulturalnej nie został poddany gruntownej reformie po rozpadzie ZSRR, wynikał z utrzymania wieloletnich rządów działaczy komunistycznych⁴³, jak również uzyskania w latach 2001–2009 parlamentarnej większości przez Partię Komunistów Republiki Mołdawii. Za sprawą komunistycznych elit władzy przyjęto radziecką koncepcję obywatelstwa – w zamyśle równego traktowania wszystkich grup, w praktyce utrzymywania uprzywilejowanej pozycji rosyjskiej mniejszości, m.in. dzięki uznaniu języka rosyjskiego jako języka „komunikacji międzyetnicznej”⁴⁴. Jednocześnie uchwalono większość aktów prawnych regulujących model zarządzania sferą kultury, w tym obowiązującą Konstytucję⁴⁵, na podstawie której państwo dąży do ochrony, rozwoju i upowszechniania mołdawskich osiągnięć. Zgodnie z m.in. 59 realizacja tego obowiązku spoczywa także na obywatelach. W praktyce jednak nie istnieje zapis prawny pozwalający karać za dewastację mołdawskiego dziedzictwa, a niepokoi fakt, iż 10% zabytkowych nieruchomości w Kiszyniowie zostało całkowicie wyburzonych bądź zniszczonych. Chociaż ochronę zabytków uregulowano ustawowo w 1993 r., dokument opublikowano w Dzienniku Urzędowym dopiero po 17 latach. Z nieco lepszym skutkiem wdrażano prawodawstwo dotyczące ochrony ruchomego dziedzictwa, przyjmując ustawę o bibliotekach⁴⁶, ustawę o kulturze⁴⁷, ustawę o muzeach⁴⁸, jednak i w tej kwestii ograniczono się do minimum⁴⁹.

We wdrażaniu polityki kulturalnej istotną rolę odgrywa będące centralnym organem administracyjnym Ministerstwo Kultury, parlament zatwierdzający budżet na kulturę, a także prezydenckie organy doradcze czy sam prezydent, decydujący o realizacji przedsięwzięć, niekiedy również takich, które nie cieszą się uznaniem opinii publicznej⁵⁰. Od 2005 r. w Mołdawii funkcjonuje Biuro Relacji Międzyetnicznych

⁴² A. Jagiełło-Szostak, N. Sienko, T. Szyszlak, *Konflikty kulturowe a bezpieczeństwo. Mniejszości etniczne-ludy tubylcze-uchodźcy w przestrzeni postkomunistycznej*, Wrocław 2018, s. 41–56.

⁴³ Począwszy od pełnionej w latach 1991–1997 prezydentury Mircei Snegura, skończywszy na trwającej do 2009 r. kadencji Vladimira Voronina.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Конституция Республики Молдова...*

⁴⁶ *Lege nr. 286 din 16-11-1994 cu privire la biblioteci.*

⁴⁷ *Lege nr. 413 din 27.05.1999 culturii.*

⁴⁸ *Lege nr. 1596 din 27.12.2002 muzeelor.*

⁴⁹ *Assessment Report Republic of Moldova. COMUS (Community-led Urban Strategies in Historic Towns)*, <https://rm.coe.int/168070e469> (21.02.2019).

⁵⁰ Zdaniem zwolenników zjednoczenia z Rumunią dofinansowana przez Rosję produkcja filmowa „Historia Mołdawii”, przedstawiająca dziedzictwo kulturowe Mołdawian za pomocą prorosyjskiej retoryki i decyzja prezydenta Igora Dodona o jej transmisji w całym kraju stanowi wyraz odwoływania się do stalinowskiej „wersji mołdawianizmu”. Kształtowana w ten sposób polityka kulturalna poprzez marginalizację części społeczeństwa doprowadza do dalszej destabilizacji kraju. V. Vițu, *Documentarul*

(wcześniej Państwowy Departament m.in. Problemów Narodowych), odpowiedzialna za promowanie pozytywnych relacji między grupami etnicznymi oraz ochronę tożsamości i występujących języków. Monitorowaniem współpracy z organizacjami międzynarodowymi zajmuje się Departament Stosunków Międzynarodowych, Integracji Europejskiej i Diaspory. Ochrona dziedzictwa kulturowego leży również w zakresie kompetencji wielu innych podmiotów administracji publicznej, których kontrola (podobnie jak ocena przejrzystości finansowej działań administracji rządowej) pozostaje utrudniona, sprzyjając występowaniu korupcji⁵¹.

Problemy etnicznej i kulturowej tożsamości narodu, skutkujące dodatkowo kwestionowaniem przyjętego kształtu państwa sprawiły, iż ochrona oraz rozwój kultury czy próby poszukiwania środków zewnętrznych odgrywały kwestię marginalną. W związku z tym większość inicjatyw nie zostało ostatecznie wdrożonych, a działania, które zdecydowano się podjąć, okraszano komunistyczną ideologią⁵². O ile Mołdawia przyjęła Międzynarodową konwencję w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej⁵³ oraz Europejską kartę języków regionalnych lub mniejszościowych⁵⁴, deklarując przestrzeganie praw człowieka i obywatela, wyraziła gotowość do współpracy z Radą Europy, Inicjatywą Środkowoeuropejską czy *UNESCO*, ratyfikując wszystkie konwencje⁵⁵; zmianę w sposobie pojmowania zagadnień kulturowych obserwuje się jednak dopiero od 2009 r., kiedy w ramach Partnerstwa Wschodniego zacieśniła integrację z UE. Uczestnictwo w europejskim programie zaowocowało następnie podpisaniem w 2014 r. umowy stowarzyszeniowej, przewidującej kooperację gospodarczą, a w sferze kultury stanowiło okazję do uczestnictwa w międzynarodowych wydarzeniach kulturalnych⁵⁶. Realizacja różnego rodzaju przedsięwzięć przy wsparciu Komisji Europejskiej (m.in. możliwość pozyskiwania grantów „Kreatywna Europa”⁵⁷) nie tylko wiąże się ze wsparciem technicznym i finansowym, lecz poszerza wiedzę, umiejętności i zdolności dotyczące odpowiedzialności za ochronę mołdawskiego dziedzictwa kulturowego. W ostatnich latach oprócz uczestnictwa w programie „Kreatywna Europa”, szczególnie pozytywny efekt wywoływała także wspólna inicjatywa EU i Rady Europy. W ramach

„Istoria Moldovei” al lui Igor Dodon, finanțat și realizat de agentura rusească, „Vocile Lumii Romania” 16.11.2017, <https://www.rfi.ro/politica-99350-analist-documentarul-istoria-moldovei-al-lui-igor-dodon-finantat-si-realizat-de> (17.02.2019).

⁵¹ G. Sontu, *Country profile. Moldova, Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe*, s. 10, http://www.culturalpolicies.net/download/moldova_012015.pdf (17.02.2019).

⁵² *Ibidem*, s. 3.

⁵³ *Mezinárodní úmluva o odstranění všech forem rasové diskriminace uložena dne 29. prosince 1966*, 95/1974 Sb.

⁵⁴ *Evropská charta regionálních či menšinových jazyků nabyvá účinnosti 1. března 2007*, 15/2007 Sb.

⁵⁵ Na listę światowego dziedzictwa UNESCO wpisany został wyłącznie Południk Struvego, czyli sieć geodezyjnych punktów pomiarowych, które Mołdawia dzieli z dziewięcioma państwami.

⁵⁶ G. Sontu, *op.cit.*, s.12-13.

⁵⁷ Otrzymane środki przekazuje się lokalnym stowarzyszeniom publicznym. Chociaż nie ma możliwości całościowego pokrycia kosztów większości inicjatyw, fundusze stanowią dodatkowy impuls inwestycyjny.

funkcjonującego od 2015 r. 30-miesięcznego projektu *COMUS* stymulowano rozwój życia społeczno-gospodarczego Soroki – historycznego miasta położonego w północno-wschodniej części państwa, wzmacniając tym samym świadomość społeczeństwa przez popularyzację turystycznego potencjału regionu⁵⁸.

Obecnie po latach zaniedbań, niedostatecznego zarządzania instytucjami kultury, architektonicznej degradacji, a w szczególności niewystarczającego dofinansowania sfery kultury, Republika Mołdawii dąży do wprowadzenia mechanizmów i reform, które zagwarantowałyby ochronę dziedzictwa kulturowego. W 2014 r. po raz pierwszy wydano Narodową Strategię Rozwoju Kultury („Kultura 2020”), identyfikując cele i kierunki polityki kulturalnej. W dokumencie przyznano, że do obowiązków Ministerstwa Kultury należy m.in. rewitalizacja zabytków, inwentaryzacja i dokumentacja niematerialnego dziedzictwa kulturowego, ochrona oraz przywracanie publicznego dziedzictwa kulturowego, stymulowanie społecznej aktywności kulturalnej czy wzmocnienie współpracy instytucji w tym zakresie⁵⁹. Swoistym dopełnieniem „Kultura 2020” pozostaje Narodowa Strategia Rozwoju Mołdawii 2020, w której założono konieczność wspomaganie modernizacji kraju, polegającą na przyciąganiu inwestycji gospodarczych.

Niemniej jednym z najistotniejszych współczesnych problemów Mołdawii pozostaje najniższy w Europie stopień aktywności kulturalnej społeczeństwa. Zbyt niskie wynagrodzenie sprawia, iż większość obywateli nie traktuje wydarzeń kulturalnych jako powszechnej formy rozrywki. Nierzadko ma miejsce sytuacja, w której bilet na koncert jest równy przeciętnemu miesięcznemu wynagrodzeniu⁶⁰. Dodatkowo brak wsparcia finansowego ze środków publicznych nie sprzyja prywatnym inicjatywom, a także pozyskiwaniu wykwalifikowanego personelu, zarządzającego ośrodkami i instytucjami kulturalnymi. Miejsca wspomagające lokalne zaangażowanie kulturalne to ponad tysiąc domów kultury, lecz większość z nich wymaga gruntownej modernizacji technicznej i reorganizacji⁶¹.

POLITYKA KULTURALNA A WSPÓŁCZESNE PROBLEMY I WYZWANIA W ZAKRESIE INTEGRACJI

Nie powinno zaskakiwać, że w trzech omawianych państwach deklaruje się realizację polityki kulturalnej polegające na równym traktowaniu wszystkich grup etnicznych. Republika Czeska jako europejskie państwo demokratyczne zgodnie z przyję-

⁵⁸ L. Popușoi, *Andrey Chistol: „Dacă dorim să fim competitivi la nivel european, trebuie să creăm condiții necesare pentru ca creativitatea și inovarea să se dezvolte în cadrul unei noi politici culturale”*, British Council, <https://www.culturepartnership.eu/ro/article/andrei-chistol> (18.02.2019).

⁵⁹ *Guvernul Hotărâre nr. 271 din 09.04.2014 cu privire la aprobarea Strategiei de dezvoltare a culturii „Cultura 2020” și a Planului de acțiuni privind implementarea acesteia.*

⁶⁰ G. Sontu, *op.cit.*, s. 56.

⁶¹ G. Sontu, *Dilemele politicilor culturale contemporane ale R. Moldova*, „Lab for Culture” 21.02.2009, <http://www.labforculture.org/fr/users/site-users/site-members/ghenadie-sontu/51304/42479> (20.02.2019).

tymi rozwiązaniami konstytucyjnymi czy zapisami w Karcie Podstawowych Praw i Wolności Republiki Czeskiej⁶² gwarantuje pełnię praw człowieka i obywatela, jak również zakazuje dyskryminacji mniejszości narodowych czy etnicznych, zapewnia możliwość nauczania w języku macierzystym, zrzeszania, pielęgnowania tradycji, również z pomocą własnych instytucji⁶³. Do celów polityki kulturalnej zalicza się nie tylko ochronę tożsamości narodu tytularnego czy wykorzystywanie potencjału dziedzictwa kulturowego w sektorze gospodarczym, lecz „stworzenie przejrzystego i niedyskryminacyjnego środowiska”⁶⁴. O podobnych założeniach wspomina się w Strategii Rozwoju Kultury Republiki Bułgarii, gdzie uwzględniono zapis o obowiązującej zasadzie równego uczestnictwa w życiu kulturalnym i otwartego dostępu do kultury⁶⁵. Zgodnie z deklaracją prezydenta Igora Dodona, polityce mołdawskich decydentów także przyświeca wizja budowy obywatelskiego społeczeństwa i państwa dobrobytu dzięki współpracy ze wszystkimi grupami etniczno-kulturalnymi⁶⁶.

Tabela 2

Struktura narodowo-etniczna według wyników spisów ludności

	Republika Czeska		Republika Bułgarii		Republika Mołdawii	
	Liczba ludności					
	2011 r.		2011 r.		2014 r.	
Pochodzenie etniczne	Czesi	6 711 624 (64,3%)	Bułgarzy	5 604 300 (84,8%)	Mołdawianie	2 068 058 (73,7%)
	Morawianie	521 801 (5,0%)	Turcy	585 024 (8,8%)	Ukraińcy	181 035 (6,5%)
	Słowacy	147 152 (1,4%)	Romowie	320 761 (4,9%)	Rumuni	192 800 (6,9%)
	Ukraińcy	53 253 (0,5%)	Rosjanie	9 868 (0,1%)	Gagauzi	126 010 (4,5%)
	Polacy	39 096 (0,4%)	Ormianie	6 360 (0,1%)	Rosjanie	111 726 (4,0%)
	Niemcy	18 658 (0,2%)	Wołosi	3 598 (0,1%)	Bułgarzy	51 867 (1,8%)

⁶² *Listina základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky*, ústavní zákon č. 2/1993 Sb. ve znění ústavního zákona č. 162/1998.

⁶³ K. Vlachová, B. Řeháková, *Česká národní identita po zániku Československa a před vstupem do Evropské unie*, Praha 2004, s. 11-13.

⁶⁴ *Aktualizace Státní kulturní politiky na léta 2013 -2014 s výhledem na roky 2015 – 2020*, s. 3-7, <https://www.mkcr.cz/aktualizace-statni-kulturni-politiky-na-leta-2013-2014-s-vyhledem-na-roky-2015-2020-1259.html> (30.11.2019).

⁶⁵ *Стратегия за развитие на българската култура 2019-2029 г.*, s. 12, http://mc.government.bg/files/5495_Strategy_culture_.pdf (30.10.2019).

⁶⁶ *Președintele țării a avut o întrevedere cu conducătorii organizațiilor etno-culturale din Republica Moldova*, <http://a-tv.md/md/index.php?newsid=49480> (30.11.2019).

	Rosjanie	17 872 (0,2%)	Karakaczanie	2511	Romowie	9 323 (0,3%)
	Ślązacy	12 214 (0,1%)	Ukraińcy	1763	Żydzi	b.d.
	Węgrzy	8 920 (0,1%)	Macedoń- czycy	1 609	Polacy	b.d.
	Romowie	5 135	Grecy	1 356	Inni	13 900 (0,5%)
	Inni	257 4300 (2,5%)	Rumuni	866	Nieokreśleni	50 082 (1,8%)
	Nieokreśleni	2 642 666 (25,3%)	Tatarzy, Gaguzi	b.d		
			Inni	19 260 (0,2%)		
			Nieokreśleni	53 107 (0,8%)		
Razem	10 436 560		6 611 513		2 804 801	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Biroul Național de Statistică, *Rezultatele Recensământului Populației și al Locuințelor 2014*, <http://statistica.gov.md/pageview.php?l=ro&idc=479>; Český statistický úřad, <https://www.czso.cz/documents/10180/61546938/130055180116.pdf/fff482e7-0028-4a77-9dca-4b91a6b116a2?version=1.0>; Национален статистически институт, <https://censusresults.nsi.bg/Census/> (30.10.2019).

Niemniej pomimo deklaracji gwarancji równego uczestnictwa mniejszości w życiu kulturalnym czy społecznym oraz powołania do życia organów stojących na straży wypełniania regulacji sprzyjających poszanowaniu różnorodności⁶⁷, zarówno Republice Czeskiej, Bułgarii czy Mołdawii nieobce pozostają problemy w zakresie integracji kulturalnej.

Niepokojące zjawisko stanowią m.in. przejawy wykluczenia społecznego w Czechach, niegdyś dotyczące Wietnamczyków, współcześnie jednak na szeroką skalę – nie poddających się asymilacji i adaptacji Romów, których liczba zgodnie ze spisem ludności z 2011 r. nie przekracza 5200 osób (tabela 2). W praktyce jed-

⁶⁷ W Czechach uprawnienia do monitorowania ochrony praw mniejszości nadano powołanej w 2001 r. Rządowej Radzie ds. Mniejszości Narodowych (stanowiącej wsparcie Ministerstwa Kultury oraz Ministerstwa Szkolnictwa, Młodzieży i Sportu). W Mołdawii zaś od 2013 r. funkcjonuje Rada ds. Zapobiegania Dyskryminacji i jej Zwalczenia oraz Zagwarantowania Równości. Istotną rolę odgrywa także wspomniane w niniejszym artykule Biuro Relacji Międzynarodowych, inicjujące projekty wspierające konsolidację międzyetniczną. W Bułgarii problemem ochrony mniejszości zajmuje się Komisja Ochrony przed Dyskryminacją, niezależna od najwyższych organów władzy, badająca na podstawie złożonych skarg przypadki dyskryminacji, zaś Krajowa Rada ds. Współpracy w Sprawach Etnicznych i Integracyjnych (uznawana za grupę doradczą Rady Ministrów) koordynuje proces wdrażania polityki integracyjnej. J. Sułkowski, *Realizacja praw mniejszości polskiej w Czechach i mniejszości czeskiej w Polsce*, [w:] *Dziedzictwo pogranicza. Realizacja praw mniejszości polskiej na Litwie, Białorusi, Ukrainie i w Czechach oraz mniejszości białoruskiej, litewskiej, ukraińskiej i czeskiej w Polsce*, red. D. Górecki, Łódź 2013, s. 187-188; A. Jagiełło-Szostak, N. Sienko, T. Szyszczak, *op.cit.*, s. 53.

nak szacuje się, że odsetek zagrożonych ubóstwem, przebywających na terytorium Republiki Czeskiej Romów może wynosić nawet 250 tys. Szczególnie niekorzystna sytuacja tej grupy polega na ghettoizacji romskich osiedli, dyskryminacji w sferach edukacji, zatrudnienia czy opieki społecznej i zdrowotnej. Niechęć do ludności romskiej potęguje frustrację mniejszości, utrzymującej się coraz częściej z działalności przestępczej, jak i wywołuje dalszy wzrost dyskryminacji przez społeczeństwo większościowe, kojarzące Romów ze zjawiskami patologicznymi i traktujące ich jako zagrożenie. Zdaniem Elżbiety Szyszlak retoryka antyromska, stanowiąca cechę charakterystyczną czeskiej sceny politycznej, doprowadza do osłabienia demokracji i systemu politycznego, oddziałując równocześnie na bezpieczeństwo kulturowe państwa⁶⁸. Obecnie podobne procesy łączą się z zagadnieniem dyskursu antyimigranckiego, pomimo iż Czechy nie są traktowane jako pożądane miejsce pobytu, jak państwa skandynawskie czy kraje Europy Zachodniej. Jednak możliwość obcowania z grupami przejawiającymi całkowitą odrębność kulturową od czeskiego społeczeństwa doprowadziło do wzmożonej aktywności ksenofobicznej m.in. premiera Andreja Babiša czy prezydenta Miloša Zemana, który w 2016 r. ogłosił muzulmańską „inwazję” na Europę⁶⁹. Śladem postaw antymuzulmańskich podąża również czeskie społeczeństwo. Największe poparcie w wyborach parlamentarnych w 2017 r. uzyskały te partie, które wykazały się radykalnym sprzeciwem wobec przyjmowania obywateli państw trzecich, jak partia ANO (*Akce nespokojených občanů*) Andreja Babiša czy Wolność i Demokracja Bezpośrednia (*Svoboda a přímá demokracie*) z Tomio Okimura na czele. Dodatkowo w mediach społecznościowych coraz większą popularność zyskują grupy formułujące treści o charakterze ksenofobicznym⁷⁰.

Analogiczna sytuacja braku integracji mniejszości romskiej i jej marginalizacji ma miejsce w Republice Bułgarii. Przystąpienie do UE nie sprawiło, iż różnice kulturowe przestały stanowić wyzwanie dla koegzystencji, a Romowie w dalszym ciągu poddawani są przymusowemu przesiedleniu i wykluczeniu na rynku pracy. Pojawiają się także głosy o konieczności budowy romskich obozów⁷¹.

Podobnie w Bułgarii presja migracyjna stała się w 2013 r. głównym wyzwaniem rządzących, którzy podjęli decyzję o budowie muru na granicy z Turcją. Potrzeba ochrony terytorium została również dostrzeżona przez bułgarskich obywateli, przejawiających coraz częściej zachowania ksenofobiczne, czego przykład stanowi organizowanie grupowych pościgów za imigrantami przekraczającymi granicę buł-

⁶⁸ E. Szyszlak, *Etniczność w kontekstach bezpieczeństwa. Mniejszość romska w Republice Czeskiej*, Wrocław 2015, s. 199.

⁶⁹ O. Čihák, M. Rozsypal, *Miloš Zeman: Invazi migrantů do Evropy organizuje Muslimské bratrstvo*, <https://plus.rozhlas.cz/milos-zeman-invazi-migrantu-do-evropy-organizuje-muslimske-bratrstvo-6579105> (20.02.2019).

⁷⁰ E. Szyszlak, *op.cit.*, s. 133-144.

⁷¹ *За 2015 г. Хелзинкският комитет отчита дискриминация срещу малцинствата и лоши условия за бежанците*, „Dnevnik” 31.03. 2016 https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2016/03/31/2734012_za_2015_g_helzinskiiat_komitet_otchita_diskriminacia (23.02.2019).

garsko-turecką⁷². Co ciekawe, o ile Republikę Czeską zamieszkuje ok. 3-tysięczna zasymilowana społeczność muzułmańska, bułgarska struktura ludności obejmuje 10% muzułmańską mniejszość turecką, częściowo muzułmańską mniejszość romską oraz muzułmanów bułgarskich (Pomaków), których liczba nie została doszacowana w ramach przeprowadzonego spisu w 2011 r (tabela 2). Jednak wyraźna, wielowiekowa obecność muzułmanów skutkowałą od czasu powstania państwa wyraźnym ograniczeniem liczby nie-Bułgarów poprzez prowadzone akcje wysiedleńcze czy przymusową bułgaryzację. Po dzień dzisiejszy w państwie panuje przekonanie o zagrożeniu bezpieczeństwa kulturowego prawosławnych Bułgarów. Wydane w tej sprawie w 2018 r. oficjalne oświadczenie prokurator Nedialki Popowej spotkało się z szerokim sprzeciwem społeczności islamskiej⁷³. Warto również zaznaczyć, iż obecność muzułmanów, do których należy również turecka diaspora wzbudza obawę przed nadmierną ingerencją Turcji w wewnętrzną politykę państwa. W 2017 r. za przejaw nacisku uznano incydent przy przejściu granicznym Kapitan Andreewo, kiedy przed wyborami parlamentarnymi strona turecka miała transportować bułgarskich Turków, aby głosowali na protureckie ugrupowanie *DOST* (Demokraci na rzecz Odpowiedzialności, Solidarności i Tolerancji) z Lutwi Mestanem na czele⁷⁴.

Nieco inaczej przedstawia się sytuacja Republiki Mołdawii, gdzie przyjęcie od 2014 r. niewielkiej liczby imigrantów nie stanowi kluczowego wyzwania w zakresie integracji kulturalnej. Temat kryzysu migracyjnego nie zdominował mołdawskiego przekazu i dyskursu medialnego, jak miało to miejsce m.in. w Czechach i Bułgarii. Konsekwencje omówionego wyżej konfliktu etniczno-politycznego doprowadziły jednak do sytuacji, w której trudności utrzymania dialogu międzykulturowego zachodzą pomiędzy trzema narracjami tożsamościowymi: mołdawską, rumuńską czy rosyjską (w jej cieniu również gagauską).

Występujący w Mołdawii wysoki wskaźnik ubóstwa i korupcji oraz ograniczenie państwowych źródeł finansowania przyczyniły się do zupełnie innego wyzwania – masowej emigracji. W 2017 r. oszacowano, iż prawie 800 tys. obywateli przebywa poza granicami kraju; Mołdawianie chętnie podejmują zatrudnienie w Rumunii, Rosjanie i Gaguzi udają się do Rosji. Tak drastyczny spadek ludności w wieku produkcyjnym może w przyszłości napędzać kolejne problemy społeczno-gospodarcze, jak dalszy wzrost wydatków socjalnych, które obecnie nie zapewniają już przyzwoitego poziomu życia⁷⁵.

⁷² Динко към Борисов: Дайте ми отряд да ловя мигранти! Ямболията обещава „птиче да не прехвърляне границата”, „Dnes” 8.09.2016, <https://www.dnes.bg/politika/2016/09/08/dinko-kym-borisov-daite-mi-otriad-da-lovia-migranti.314924> (23.02.2019).

⁷³ А. Борисов, *Висшият мюсюлмански съвет осъди остро изказването на прокурор Недялка Попова*, „BNG Radio Varna” 3.04.2018, <https://www.bnr.bg/varna/post/100954449/visshiat-musulmanski-savet-osadi-ostro-izkazvaneto-na-prokuror-nedalka-popova?forceFullVersion=1> (23.02.2019).

⁷⁴ М. Cheresheva, *Nationalists block Bulgaria's border checkpoints with Turkey*, „Balkan Insight” 21.03.2017, <http://www.balkaninsight.com/en/article/nationalists-block-bulgaria-s-border-checkpoints-with-turkey-03-21-2017> (23.02.2019).

⁷⁵ *Anuarul statistic al Republicii Moldova. 2017*, s. 39, http://www.statistica.md/public/files/publicatii_electronice/Anuar_Statistic/2017/Anuar_statistic_2017.pdf (25.02.2019).

Dodatkowo brak programów kulturalnych tworzonych w celu integracji poszczególnych grup uniemożliwia rozpowszechnianie ponadetnicznej, obywatelskiej solidarności. Chociaż Mołdawian uznaje się za naród tytularny, niepokojącym zjawiskiem pozostaje dominacja rosyjskiego dziedzictwa w postaci architektury, literatury, sztuki, a także mediów przy powszechnie silnej pozycji języka. Praktyki degradacji społecznej dotkliwie rzutują na rumuńską tożsamość (przejawianą przez większość wykształconej części mołdawskiego społeczeństwa) z uwagi na ograniczenie dostępu do mediów czy literatury. Uprzedzeniom sprzyja także słaba pozycja najbardziej niebezpiecznego obszaru Mołdawii – Gagauzji. Uzależnienie z jednej strony od dotacji Kiszyniowa, z drugiej udzielanie przez Kreml finansowego wsparcia m.in. prorosyjskim siłom na obszarze Terytorium Autonomicznego, inicjowanie różnego rodzaju projektów gospodarczych czy kulturalnych, w tym finansowanie stypendiów naukowych dla rosyjskojęzycznych mieszkańców, odbiera Gagauzji możliwość ochrony własnych praw i interesów⁷⁶.

Pogłębianie różnic międzykulturowych prowadzi zatem w Mołdawii do dalszej fragmentaryzacji społeczeństwa. Jednak obecności grup wieloetnicznych nie uważa się za zagrożenie, którym na terenach dzisiejszego państwa przed wiekami było zjawisko wykorzystywania czynnika kulturowego w celu społecznego wykluczenia. Obecnie kluczowy problem to wzrost pozycji jednej społeczności kosztem ograniczenia praw drugiej, niekiedy stanowiący polityczną konfrontację, niż rzeczywistą niechęć poszczególnych społeczności względem siebie. Wszystkie zgłaszane przypadki dyskryminacji w Mołdawii dotyczą zmagania z administracją publiczną, sądownictwem, bądź trudnościami z dostępem do informacji publicznej w związku z nieznajomością języka, do czego doprowadziła wieloletnia polityka językowa⁷⁷. Problemy nie wynikają natomiast z większych uprzedzeń i przemocy międzyetnicznej⁷⁸.

PODSUMOWANIE

Wskazane w artykule trzy państwa reprezentują różne kręgi kulturowo-cywilizacyjne Europy Środkowo-Wschodniej, a wdrażanie w nich podstawowych praw człowieka wraz z budową integralnego obszaru kulturowego oraz transformacją polityczną (rozumianą również jako adaptacja instytucjonalna do wspólnot europejskich) są zgoła odmienne. Bułgaria, Czechy i Mołdawia reprezentują różne modele polityki kulturalnej z uwagi na odrębne doświadczenia historyczne, podziały i reprezentacje

⁷⁶ Warto również zaznaczyć, że kolejną siłą wspomagającą Gagauzję pozostaje Turcja, przekazująca fundusze na rozwój infrastruktury społeczno-kulturalnej m.in. biblioteki w Komracie czy budynki użyteczności publicznej, w tym szpital w Vulcănești. Podobnie jak udzielający stypendiów naukowych Kreml, Ankara oferuje uczniom pomoc materialną, zachęcając do studiowania w tureckich ośrodkach akademickich. A. Jagiełło-Szostak, N. Sienko, T. Szyszczak, *op.cit.*, s. 56-65; O. Scharbrodt (ed.), *Yearbook of Muslims in Europe. Vol. 7*, Boston 2016, s. 399.

⁷⁷ Więcej na temat barier językowych w Mołdawii: A. Jagiełło-Szostak, N. Sienko, T. Szyszczak, *op.cit.*, s. 66-69.

⁷⁸ *Ibidem* s. 59-60.

polityczne, wskaźnik ubóstwa, poziom emigracji zarobkowej, problemy w kształtowaniu świadomości narodowej *etc.* Jednak istotne jest, iż nie inaczej kwestie bezpieczeństwa kulturowego zostały skorelowane zarówno z żywotnymi interesami krajów położonych w najbogatszym – pierwszym kręgu tej części kontynentu np. w Republice Czeskiej, drugim – mniej zmodernizowanym sąsiedztwie Bułgarii, jak również na zubożałym Wschodzie, obejmującym terytorium Mołdawii. Immanentna potrzeba ochrony ograniczonego i bezcennego zasobu jakim jest kultura dotyczy każdej wspólnoty (narodu, mniejszości etnicznych, migrantów), również podmiotów funkcjonujących w przestrzeni postkomunistycznej.

Heterogeniczny klimat Europy Środkowo-Wschodniej wymusił na państwach konieczność własnego rozumienia tożsamości. Życie w wielonarodowym państwie – zarówno w granicach Austro-Węgier, a po jego rozpadzie Czechosłowacji – skutkowało już w Republice Czeskiej przyjęciem specyficznego modelu identyfikacji – za Czecha można uznać osobę, która posiada rodziców Czechów, żyje w granicach państwa oraz od urodzenia posługuje się językiem czeskim. Ponadto zgodnie z danymi czeskiego Centrum Badań Opinii Społecznej identyfikacja narodu tytularnego koncentruje się wokół wspólnej historii, literatury, sztuki, jak również przynależności do grup o podobnym statusie społecznym, w którego ramy nie wpisują się w Czechach chociażby Romowie⁷⁹. Uznanie niniejszego rozumienia wspólnotowości znalazło więc odzwierciedlenie w prowadzonej polityce kulturalnej, gdzie w państwie narodowym występuje strach przed dywersyfikacją tożsamości, tym bardziej jeśli brać pod uwagę wyłącznie 64,3% odsetek Czechów mieszkających we własnym kraju (tabela 2)⁸⁰.

Niniejsza postawa wobec cudzoziemców jest obecna również na gruncie bułgarskim, gdzie m.in. za sprawą historycznej walki z imperialną administracją osmańską wykształcona została refleksja dotycząca własnej narracji i roli prawosławnych Bułgarów. Dla narodu tytularnego pożądanym zjawiskiem byłoby ograniczenie liczby nie-Bułgarów, czyli Romów, Turków, innych obywateli państw bałkańskich czy imigrantów. Bułgarem jest zatem ten, kto nie wykazuje kulturowej i etnicznej „inności”. W Mołdawii natomiast dwubiegunowość tożsamości Mołdawian/Rumunów dotyczy w szczególności identyfikacji z sąsiadami zza Prutu, bądź uznaniem sowieckiej „teorii mołdawianizmu” jako bodźca wzmacniającego „historyczną tożsamość” narodu mołdawskiego.

Należy jednak zauważyć, że próby osiągnięcia międzykulturowego dialogu w na pozór różnych warunkach (poddanych innym imperatywom politycznym) nie doprowadziły do sytuacji, w której udało się ostatecznie wykreować ponadetniczną solidarność, tworząc wielokulturową „przestrzeń”, całkowicie wolną od dyskryminacji czy uprzedzeń.

Jaki zatem wizerunek Europy Środkowo-Wschodniej kreują Czechy, Bułgaria i Mołdawia? Błędnym byłoby uznanie, iż *casus* omawianych państw skłania do wyda-

⁷⁹ M. Öbrink-Hobzová, L. Siarda-Trochtová, P. Sobková, *Národní identita v multikulturním prostředí*, „Sociální pedagogika/Social Education”, vol. 5, no. 2, s. 28.

⁸⁰ K. Vlachová, B. Řeháková, *op.cit.*, s. 491-492.

nia opinii o braku tolerancji w Europie Środkowo-Wschodniej. Kraje te, podobnie jak pozostałe państwa regionu, przeszły bądź przechodzą proces transformacji ustrojowej po rozpadzie ZSRR. Utrzymywanie przez lata konfrontacji między mocarstwami zrodziło pragnienie ochrony kultury w suwerennych krajach postkomunistycznych. Wzrost świadomości oraz przekonanie, że silna ochrona własnej tożsamości utrzymuje zdolność do zapewnienia bezpieczeństwa i rozwoju, nie mogą być traktowane negatywnie, póki nie prowadzą do zupełnej izolacji względem „obcych”⁸¹.

Natalia Sienko, doktorantka w Zakładzie Badań Wschodnich Instytutu Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Wrocławski (natalia.sienko@uwr.edu.pl)

Słowa kluczowe: wielokulturowość, krąg kulturowo-cywilizacyjny, migranci, polityka kulturalna, Europa Środkowo-Wschodnia

Keywords: multiculturalism, cultural and civilizational circle, migrants, cultural policy, Central and Eastern Europe

ABSTRACT

The aim of the article is an analysis of the possibilities, means, and projects that lie within the scope of protection of national identity, rights of ethnic minorities, cultural policy activities, and bodies and institutions for the national cultural heritage.

The research problem is an assessment of the intercultural dialogue in the Czech Republic, Moldova, and Bulgaria – states operating in the area of three cultural and civilizational circles of Central and Eastern Europe.

The author puts forward the hypothesis that there exist differences and similarities between these countries in their developed perception of the issue of protection of culture and national identity, and in particular of non-ethnic solidarity and challenges in a multicultural 'space'. In pursuing this research objective, finding answers to the following questions will be particularly important: To what extent is national culture and identity protected in Central and Eastern Europe? Is multicultural space in the Czech Republic, Moldova and Bulgaria treated as a threat or an added value?

Due to the identification of behavioral variables as well as internal and external conditions, the study makes use of a systemic, historical-critical method, institutional and legal analysis, and a comparative method based on the consent method.

⁸¹ Artykuł powstał dzięki udziałowi autorki w projekcie badawczym pt. „Wielokulturowość w działaniu. Oblicza wielokulturowości w Europie Środkowo-Wschodniej”, finansowanym przez Uniwersytet Wrocławski w ramach wewnętrznego projektu badawczego o nr 0420/2609/18.